

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2018.30.327

Petar Sotirow

ORCID: 0000-0003-4082-4592

WAŻNY PRZYCZYNEK
DO ROZUMIENIA JĘZYKA WARTOŚCI

Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Beata Żywicka, Przemysław: Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska, 2017, 375 s.

Niespełna rok temu ukazała się książka na temat pięciu pojęć (ściślej mówiąc – konceptów) aksjologicznych: DOMU, PRACY, WOLNOŚCI, EUROPY, HONORU, zbierająca wyniki ankiety na temat ich rozumienia w 16 krajach europejskich. Opracowanie to jest ściśle związane z pracami prowadzonymi w ramach konwersatorium EUROJOS i można je uznać za swoiste uzupełnienie *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS)¹. *Leksykon* jest dziełem zbiorowym, które jest opracowywane od roku 2012 przez międzynarodową grupę językoznawców². Jak wiadomo, metodologia konwersatorium przewiduje wykorzystywanie trzech typów danych – systemowych, ankietowych i tekstowych (S-A-T), a głównym celem badań jest opracowanie definicji kognitywnych badanych konceptów (Bartmiński 2015). Dane ankietowe stanowią w bazie źródłowej *Leksykonu* znaczącą część i to część niemałą. Ze względu na fakt, że wyniki badań ankietowych nie mogły zostać zaprezentowane szczegółowo w całej rozciągłości w ograniczonych objętościowo artykułach hasłowych *Leksykonu*, redaktorki omawianej tu książki zdecydowały się na odrębne ich opublikowanie. Ich inicjatywę należy uznać za całkowicie uzasadnioną.

Publikacja jest ważna z jednego jeszcze powodu. Otóż w roku 2006 ukazał się tom pt. *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (JWP). Zaprezentowano w nim wyniki badań przeprowadzonych w roku 1990 i powtórzonych (wedle tych samych założeń) w roku 2000. Kolejne podobne badania po upływie następnej dekady pozwalają więc uchwycić dynamikę zmian w zakresie semantyki tych pojęć, które były przedmiotem badania.

¹ Do chwili obecnej ukazały się trzy tomy leksykonu, które zostały poświęcone odpowiednio konceptom: DOM, PRACA i HONOR (LASiS 2015, 2016, 2017).

² Szczegółowo o konwersatorium EUROJOS zob. Lappo, Majer-Baranowska 2013, także Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2016.

W tomie zamieszczono 34 teksty, w każdym z nich omówiono wyniki badań ankietowych dotyczących rozumienia pojęć: DOMU, EUROPY, PRACY, HONORU i WOLNOŚCI przez studentów z Polski, Czech, Słowacji, Rosji, Białorusi, Ukrainy, Bułgarii, Serbii, Chorwacji, Litwy, Niemiec, Anglii i Portugalii. W książce teksty uporządkowano w odpowiednie bloki tematyczne. Najwięcej tekstów poświęcono pojęciu DOMU (11), pod względem liczby tekstów następny jest rozdział na temat pojęcia PRACY (9), kolejne są rozdziały dotyczące pojęcia HONORU (6), EUROPY (5) i WOLNOŚCI (3). Co do poszczególnych języków najpełniej został zaprezentowany język litewski (ankietą objęto wszystkie pięć conceptów), w kolejności języki polski i białoruski (4 concepty), w przypadku innych języków badaniami udało się objąć mniejszą liczbę conceptów.

Istotnym walorem wydawnictwa jest jednolita metodologia przeprowadzania ankiet, która pozwala na dokonanie w przyszłości skutecznej analizy porównawczej. Stało się to możliwe dzięki temu, że z góry ustalono parametry badania ankietowego: określono minimalną ilość respondentów (100 osób), ich wiek (młodzież studencka, czyli osoby od ok. 18 do ok. 25 roku życia), zrównoważenie pod względem płci i kierunku studiów (po połowie dyscypliny humanistyczne i ścisłe). Zadawano jedno podstawowe pytanie *Co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwego X-a?*, uzgodniono zasady podsumowania wyników ankiety. Wzorem metodologicznym dla autorów stał się sposób postępowania przyjęty podczas pracy nad wspomnianym raportem z badań empirycznych pt. *Język – wartości – polityka* (JWP) oraz wytyczne sformułowane w publikacjach specjalnie poświęconych ankietom i ankietowaniu (o czym szczegółowo w: Bartmiński 2014).

We wstępie redaktorki zwróciły uwagę na fakt, że niektórzy autorzy przeprowadzający ankietę mieli trudności ze sformułowaniem pytania w językach innych niż polski. Niektórzy modyfikowali ustaloną procedurę ankietowania, na przykład rezygnowali ze wspólnego pytania lub/i zadawali dodatkowe pytania, np. o synonimy, antonimy czy luźne skojarzenia (tzn. stosowali test asocjacyjny zamiast testu kognitywnego lub równoległe do niego; problem przydatności obu typów testów zasługuje na osobne zainteresowanie, bo ma duże znaczenie dla udoskonalenia metodologii przyszłych przedsięwzięć badawczych).

Książkę otwiera blok ankiet na temat DOMU (s. 15–128). Ankiety dotyczą DOMU w językach słowiańskich: polskim (Iwona Bielińska-Gardziel), czeskim (Irena Vaňková, Jan Huleja), białoruskim (Jadwiga Kozłowska-Doda), ukraińskim (Nina Gryshkova), łemkowskim (Małgorzata Misiak), bułgarskim (Mariya Kitanova), chorwackim (Amir Kapetanović), ale też niesłowiańskim: litewskim (Kristina Rutkovska), niemieckim (Monika Grzeszczak), brytyjskim angielskim (Joanna Popielska-Grzybowska), portugalskim (Zuzanna Bułat Silva). Badano języki ogólnonarodowe, w jednym tylko przypadku badaniu poddano również dialekt (etnolekt) łemkowski. Duża liczba tekstów na temat DOMU na pewno świadczy o jego istotnym miejscu w europejskim kanonie wartości.

Kolejny blok został poświęcony EUROPIE (s. 129–172), obejmuje 5 tekstów prezentujących języki: litewski (Marius Smetona), polski (Jerzy Bartmiński), rosyjski (Olga Frolova), ukraiński (Nina Gryshkova), bułgarski (Natalia Długosz). Nie jest to liczba imponująca, ale teksty na temat pojęcia EUROPY są bardzo aktualne

i mają szczególne znaczenie. Pokazują, że potoczny obraz EUROPY jest znacznie bogatszy od definicji podawanych w słownikach językowych, jest też dynamiczny, różnie profilowany i wykazuje specyfikę w ramach poszczególnych społeczeństw. W niektórych językach jest ujmowany od strony aspektu społecznego i politycznego, w innych zaś – aspektu geograficznego czy kulturowego. Potwierdza to wagę przeprowadzonych badań i uzasadnia ich opublikowanie.

Większą liczbę tekstów (9) zawiera kolejny pakiet ankiet na temat PRACY (s. 173–264). Znalazły się tutaj teksty dotyczące języków: litewskiego (Marius Smetona), polskiego (Małgorzata Brzozowska), czeskiego (Alicja Leix), słowackiego (Natalia Korina, Katarína Dudová), białoruskiego (Alla Kozhinova), ukraińskiego (Svitlana Martinek, Vitaliy Mitkov), bułgarskiego (Mariyana Vitanova), serbskiego (Marija Stefanović), niemieckiego (Jolanta Knieja). Z zaprezentowanych badań wyłania się złożony i dynamiczny obraz PRACY, w którym zauważalna jest neutralizacja motywacji etycznej i wzmocnienie motywacji o charakterze materialnym, czyli pojawienie się ekspansywnego „syndromu zysków”.

W części poświęconej pojęciu HONORU (s. 265–340) znalazło się sześć tekstów; na Litwie ankietę przeprowadziła Irena Smetonienė, na Słowacji – Katarína Dudová, w Rosji – Ludmila Fiodorova, na Białorusi – Nadezhda Kochnowich, na Ukrainie – Vasilina Chaban, w Niemczech – Monika Grzeszczak.

Jako współredaktor tomu 3. *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* zatrzymam się przy ankietach dotyczących HONORU. Zgodnie z przyjętą metodologią ankietowane było jedno podstawowe pytanie: *Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego honoru?* Ale niektórzy badacze zadawali również dodatkowe pytania, na przykład: *Jak nazywa się człowiek, który ma honor? Jaki lub czyj może być honor? Czym odróżnia się honor od czci?* i in. Proszono też o uzupełnienie niedokończonego zdania oraz podawanie skojarzeń ze słowem *honor*. Analiza zebranych odpowiedzi ujawniła trzy podstawowe kierunki myślenia respondentów: część ankietowanych dążyła do znalezienia pojęcia nadrzędnego (*genus proximum*), do którego należy HONOR; druga część skoncentrowała się na synonimach słowa *honor*; trzecia grupa zaś wskazała na konkretne przykłady manifestujące cechy badanego pojęcia. Ankietowani zwracali uwagę na status ontologiczny konceptu HONOR, który, jak się okazuje, mieści się w ich rozumieniu w paradygmacie kategorii moralno-etycznych i jest określony jako system, zbiór, czy katalog zasad, norm bądź cech kierujących postępowaniem człowieka. Po drugie, objaśnianie za pomocą synonimów oraz podawanie konkretnych przykładów zachowania honorowego ujawniło główne, według respondentów, wartości, które budują treść pojęcia HONOR. Są to w większości języków: godność, uczciwość, słowność, sprawiedliwość, odpowiedzialność, wierność, solidarność, tolerancyjność i in.

Dane ankietowe na temat pojęcia HONORU, w odróżnieniu od danych systemowych i tekstowych, ujawniły także współczesną ambiwalencję aksjologiczną badanego pojęcia, czyli fakt, że jego ewaluacja może nie być jednoznacznie pozytywna. Widoczne jest to najbardziej wyraźnie w materiałach dotyczących języka niemieckiego, zauważalne jest również w danych odnoszących się do języka serbskiego i chorwackiego. Te ustalenia potwierdzają obserwacje innych badaczy, którzy w swoich publikacjach już wcześniej zwrócili uwagę na ambiwalentne rozumie-

nie pojęcia HONORU odzwierciedlone we współczesnym dyskursie (np. Puzynina 1999). Zaprezentowane badania ankietowe jednak potwierdzają, że koncept HONOR, mimo ujawnionej specyfiki narodowej, ma wiele wspólnych cech i jest jednym z podstawowych komponentów słowiańskiego i europejskiego systemu wartości.

Tom zamyka blok ankiet na temat konceptu WOLNOŚCI (s. 341–372). Opracowania dotyczą języka litewskiego (Irena Smetonienė), białoruskiego (Elena Rudenko) i bułgarskiego (Kalina Michewa-Peyczewa). Wszystkie teksty jednoznacznie wskazują na dominującą rolę dwóch aspektów w rozumieniu WOLNOŚCI – indywidualnego i społecznego – oraz na ściśle powiązanie rozumienia z kontekstem historyczno-narodowym i aktualną sytuacją polityczną.

Po przeczytaniu materiałów włączonych do pracy zbiorowej pt. *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych* można stwierdzić, że wszystkie teksty zostały opracowane bardzo starannie i w oparciu o wymagane minimalne dane ilościowe – dane, które zostały pozyskane jednolitą metodą. Bardzo dobre wrażenie robi poziom interpretacji danych, który wyróżnia się dokładnością i wnikliwością. Zaletą każdego z zamieszczonych tekstów jest wizualizacja danych w postaci tabel i wykresów, co przyczynia się do łatwiejszego odbioru zawartej w artykułach informacji. Każdy z artykułów wnosi wartościowe informacje, a jako całość książka stanowi znaczny wkład w poznanie rozumienia wartości. Uważam, że ukazanie się tomu pt. *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych* jest znaczącym wydarzeniem naukowym. Zasluguje ona na jak najszerszą popularyzację w gronie badaczy zainteresowanych problematyką etnolingwistyki kognitywnej i szczególnie językiem wartości.

Literatura

- Bartmiński Jerzy, 2014, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014, s. 279–308.
- Bartmiński Jerzy, 2015, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*, [w:] LASiS – 1, s. 7–13.
- Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, 2016, *15 lat konwersatorium EUROJOS*, „Etnolingwistyka” 28, s. 317–322.
- JWP – *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 2006.
- Lappo Irina, Majer-Baranowska Urszula, 2013, *Z historii badań etnolingwistycznych: Komunikat o powstaniu Konwersatorium EUROJOS w roku 2001*, „Etnolingwistyka” 25, s. 329–331.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1. DOM, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 3. PRACA, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 5. HONOR, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.
- Puzynina Jadwiga, 1999, *O honorze w języku i nie tylko*, „Więź” 9, s. 40–47.